

STIG STRÖMHOLM:

”Vår historielösa tid . . .”

Det är inte säkert att vår tid är historielös, menar professor Stig Strömholm. Den intresserar sig inte för vad som kallas officiell historia, men det finns samhällsgrupper som intensivt forskar i sin egen historia eller i lokalhistoria. Samtidigt utnyttjas historien politiskt. Man förkastar den lugna avvägningen och värderingen av forna händelser och engagerar sig emotionellt. Det innebär ett steg tillbaka, anser författaren. Historien har lärdomar att ge, men man måste förstå dess perspektiv.

Det kan allvarligt betvivlas att någon period verkligen kan betecknas som ”historielös” i någon förnuftig mening. Men det finns otvivelaktigt många olika sätt att förhålla sig till historien, och det är lätt hänt, att den som lagt sig till med en attityd betraktar den som så självklar och så värdefull, att andra attityder förtjänar det nedgörande epitetet ”historielös”.

Skulle man gå till botten med frågan vad som menas med historielöshet som kännetecken för en viss period, skulle man först och främst behöva en bestämning av begreppet ”historia”, som alla kunde godkänna. För det andra skulle man behöva enas om vilka attityder till denna historia som kan accepteras som motsatser till historielöshet. Jag vill ge några exempel för att klargöra vad jag menar.

Låt oss först ta människorna i det av mycket långsam politisk och social förändring liksom av långsam teknisk och vetenskaplig utveckling kännetecknade bondesamhälle, i vilket huvuddelen av den svenska befolkningen levde fram till åtminstone senare delen av 1800-talet. Människorna i detta samhälle var bokstavligt talat indränkta i historia. Den lugna årsrytmen bjöd på återkommande händelser – på fälten, i byn och i kyrkan – som i mycket stor utsträckning förlöpte på samma sätt som de gjort i århundraden och som knöt de levande samman med de döda. Det är också troligt att de sannolikt ganska få, avlägsna och förvirrade ekona från historiska händelser i mer konventionell mening – regentskiften, riksdagar, krig och pestilens – levde kvar och arbetades både intensivt och ingående. Åt-

minstone de allra flesta människor levde också i nära kontakt med något som de, om man hade frågat dem, skulle ha betecknat som "historien" *par préférence*, nämligen den bibliska historien. Den hade utomordentliga egenskaper, som gjorde den mer tillfredsställande än kanske någon annan framställning av framfarna händelser: det var en meningsfull historia, ett skeende som inte bara bestod av en kväljande följd av olyckor, svek och massakrer utan visade hur Guds planer med mänskligheten från skapelsen, syndafallet och det gamla förbundet förverkligades genom det nya förbundet och gick mot sin slutliga fullbordan. Därtill tillhandahöll den bibliska historien en väldig och begriplig exempelkatalog på karaktärer, dygder, laster och händelser. Det var en för det privata levernet direkt användbar vishetskälla.

Det finns något som de flesta torde uppfatta som ett alldeles särskilt genuint uttryck för det gamla svenska bondesamhället, nämligen dalmålningarna. Just dessa kan emellertid tjäna som utgångspunkt för ett påstående, som kan te sig mycket förvånande, nämligen att det traditionsbundna samhälle som jag nyss försökt karakterisera var i allra högsta grad historielöst. Vad är det för moderna betraktare på en gång sympatiska och naiva i våra dalmålningar? Kung Salomo är klädd i svensk generalsuniform med modellår någon gång omkring år 1820, Serafimerkraschan och lackstövlar. Profeten Elia åker trilla. Vad dalmålningarnas mästare fullständigt saknade var vad vi skulle kalla historiskt medvetande. Och är inte just detta, medvetandet om förändring och utveckling, ett grundläggande drag i själva begreppet

"historia". Ett samhälle, som inte är medvetet om förändring, har ingen historia, brukar det ibland sägas.

Ingen kan gärna påstå, att medvetandet om förändring och föränderlighet saknas i dagens svenska samhälle. Om motsatsen till "historielöshet" är sådant medvetande, är rubriken "vår historielösa tid" knappast berättigad.

Samtiden och historien

Om historien endast vore en kunskapsmassa, ett gyttor av händelser av viss betydelse, som har det gemensamt att de ägt rum i det förflutna, eller ett galleri av personer, vilkas gemensamma drag är att de har levat en gång, då kunde människorna kanske leva utan historia – även om detta vore ett torftigt liv. Då skulle det säkert inte te sig mer rimligt att klaga över någon periods historielöshet än att ondgöra sig över dess bristande intresse för botanik eller astronomi. Nu finns det emellertid vissa skäl att bekymra sig över vår samtids attityd till historien. Det beror inte på att den skulle vara i särskilt hög grad "historielös" – kanske rentav tvärtom. Det finns åtskilligt som tyder på att den står i ett särdeles engagerat förhållande till det förflutna. Medan många to m är medvetna i den meningen att de betraktar även det nära förflutna som mycket mer "förflutet" än det faktiskt är – vilket är en fara – är andra engagerade i den meningen att de identifierar gången tid och samtid utan tillräcklig hänsyn till skillnaderna, vilket är en annan uppenbar fara.

Detta kan låta som paradoxmakeri, och jag skall göra mina påståenden mer konkreta

ta genom ett par exempel. Det finns en naiv nutidssvensk benägenhet att avvisande tala om hur det var "förr", i den "gamla onda tiden", som om de maktmissbruk, lidanden och missförhållanden som det sannerligen inte är svårt att finna prov på i något lands historia skulle vara utplånande eller helt otänkbara idag, som om våra farföräldrar eller deras föräldrar vore av ett helt annat släkte än vårt eget. Den andra faran illustreras av alla de naiva författare och debattörer som vill inlägga moderna klassmotsättningar och intressegrupperingar även i avlägsna samhälleliga förhållanden utan att beakta de högst betydande skillnaderna i yttre samhällelig ram, tänkesätt och andra förutsättningar.

Finns det mellan dessa överdrifter åt olika håll någon speciell attityd till det förflutna, som skulle vara särskilt karakteristisk just för vår svenska samtid? Det är en fråga av det slag som bedömare med anspråk på vetenskaplighet och vederhäftighet bör avstå ifrån men som man likväl måste ge sig i kast med. Ty om man i förenklad form skall sammanfatta de slutsatser man vågar dra av ovanstående exempel, är detta en fråga om något så viktigt som å ena sidan vår förmåga att på ett tryggt och självklart sätt känna oss hemma i tillvaron, å andra sidan våra möjligheter att identifiera oss själva.

Utgångspunkten för den svenska samtidsens genomsnittliga attityd till historien vågar man med ganska stor säkerhet söka i den officiella historiesyn, som meddelades av skolväsendet för säg trettio-femtio år sedan. Den historiesynen var i huvudsak den som var ledande i den aktiva historieforsk-

ningen ett par årtionden tidigare. I mycket grova drag var det en historieuppfattning, som visserligen var öppen för både ekonomiska, kulturella och ideologiska inflytelser och impulser på samhällsutvecklingen men som likväl lade tyngdpunkten på den politiska historien. Det förhöll sig alls inte så – som okunniga eller fördomsfulla kritiker ibland påstår – att det enda man brydde sig om var krig och kungar. Men det är ingen tvekan om att krigen, frederna och regentlängden gav historien dess ram och tillhållande det fasta skelett som studierna byggdes upp omkring. Den som hade förmånen att få studera historia vid gymnasium och universitet för tjuu-trettio år sedan vet, att det pressades in åtskilligt närande kött mellan benen, men det är mycket möjligt att på lägre stadier av utbildningsstegen skelettet kom att dominera och historien med andra ord att framstå som en lista över kungar och krig.

Ett annat karakteristiskt drag för den "officiella" historiesyn, som dagens äldre och medelålders svenskar fått del av, var den starka accent som lades på den nationella enheten, på det för hela folket och riket gemensamma i det historiska arvet. Nationalismen, i vissa fall tillsatt med en dos av fiendlighet mot sådana internationella organ som den katolska kyrkan, uttryckte bla en strävan att höja historien över samtidskontroverserna och att understryka samhörigheten. För lokalhistoria hade man i regel inte mycket till övers. Accenten på riksenhet och rikspan kunde naturligt nog för många, framför allt i de breda folklagren, förstärka intrycket, att historien egentligen var något

som inte riktigt angick dem personligen. Vad som var gemensamt för riket i något äldre tid var naturligtvis i första hand marken, men det var också institutioner och personer – politiker, fältherrar och andra – som otvivelaktigt hörde till "överheten". I samma ögonblick som starka politiska rörelser började organisera människorna med klassolidaritet och klasskamp som ledande paroller kunde dessa historiens gestalter mycket lätt framstå som främlingar.

Den nya historien

Vill man uttrycka sig starkt provokativt kan man påstå, att socialismen tog ifrån en stor del av det svenska folket dess historia. Den historia som bjöds var inte längre deras. Ville de ha någon, fick de göra sig en egen. Och jag vill fråga, om det inte är just det som håller på att ske och om inte talet om historielöshet i stor utsträckning bygger på att en mycket stor del av befolkningen avvisar det som de uppfattar som "officiell historia" – de "andras", "överhetens" historia. Samtidigt pågår ett ivrigt sökande efter den egna eller åtminstone den egna samhällsgruppens ditills okända historia och därmed efter en egen identitet.

Det är så gott som säkert att sådana attityder förklarar inte bara arbetarrörelsens och enskilda organisationers intresse för historiker, jubileer och föregångsmän. Det belyser i ovanligt hög grad det pockande mänskliga behovet av identitet, historia, rötter – och myter. Samma attityd synes ge förklaringen till den väldiga popularitet, som tillkommer exempelvis Vilhelm Mobergs historiska romaner, emigrantcykel och svenska historia

liksom hela den massiva produktion av mer eller mindre folkliga och lokalt anknutna romaner, som tidvis nästan dominerar den svenska skönlitterära bokutgivningen. Skulle man döma efter upplage-, låne- och försäljningssiffror för sådan litteratur är vår tid sannerligen inte historielös.

Samma andas barn är krönikespel och lokal förgudning av sådana i rikshistorien utdömda figurer som Nils Dacke. Bygdegårdar och privata samlingar visar på liknande behov hos en lantbefolkning, som vill finna sin identitet och värna sina rötter. Man kan förmodligen också placera in många rörelser för bevarande av äldre bebyggelse i städerna bland strävandena att med historiens och minnesmärkenas hjälp tillgodose de starka psykologiska krav som historien tillgodoser (fast det här kanske oftare är fråga om en variant: inte så mycket vårt behov av rötter och identitet som vårt behov av en smula permanens).

Om allt detta är i huvudsak gott att säga. Jag vill mot talet om vår tids historielöshet ställa påståendet, att svenskarna i gemen knappast någonsin varit så flämtande ivriga att finna, tolka och om möjligt bevara sitt förflutna som nu. Finns det överhuvudtaget något negativt att säga om den nusvenska folkliga historicismen? "Ej ensamt herrarna segnade ner", skrev Heidenstam för sextio år sedan, "men också herrarnas drängar." Nåväl, nu reser man drängarnas monument; det är inte för tidigt. Det måste från alla rimliga synpunkter vara bättre att så många idag söker och strävar efter sin historia än att de väljer den andra tänkbara attityden – att slå historien ifrån sig.

Den officiella historieskrivningen

Även från den traditionella historiska vetenskapens synpunkt är det rimligtvis all anledning att med tillfredsställelse hälsa det påfallande intresse som kommer det förflutna till del. Självfallet har den vetenskapen inte stått stilla sedan sekelskiftet. Ett påfallande inslag är dess starkt ökade inriktning på ekonomiska, sociala och kulturella förhållanden och utvecklingslinjer, liksom man sedan länge, här i landet med början i de skånska provinserna, ägnat betydande forskningsinsatser åt sådana lokala förhållanden, som tidigare spelade en undanskymd roll eller sågs huvudsakligen ur det centrala riksperspektivet. Att vår bild av det förflutna berikas, vidgas och fördjupas genom sådana forskningar och att historien får ökade förutsättningar att bli var mans egendom, att hjälpa var man finna sina rötter och sin identitet, därom kan knappast råda någon tvekan.

Det finns emellertid omständigheter som gör att det kan finnas skäl till en viss oro beträffande historiens plats och uppgifter i det svenska samhället av idag och av i morgon. Det är den oron som ligger till grund för talet om vår "historielösa tid". Jag vill sammanfatta dessa omständigheter i några punkter.

Den första är besvärligast att precisera; man kommer inte förbi kontroversiella ställningstaganden. Det gäller både valet av perspektiv på det förflutna och frågan vad historisk kunskap skall eller åtminstone kan användas till. Den gamla skol- och universitetshistorien var inte folklig, det har redan konstaterats; riksperspektiv och överhetsperspektiv dominerade. Men det var varken

hovskaldens, krigsskaldens eller reklamchefens synpunkt som anlades. Skall man karaktärisera vad man i litterärt sammanhang skulle kalla "berättaren" i de nu äldre eller medelålders svenskarnas historieböcker, vågar man påstå, att det var vuxna, bildade forskare och ämbetsmän, tränade i att tala lidelsefritt om det förflutna och med en stor överblick över långa historiska förlopp. Vare sig de var medvetna om det eller ej, arbetade de med en någorlunda väldefinierad uppfattning om riksnnytta och statsnytta och ibland med en viss utvecklingssyn.

Naturligtvis fanns det stora variationer i bedömningarna. Mot 1800-talets mitt gick stridens vågor höga mellan dem som tillskrev kombinationen konung och folk den mest konstruktiva rollen i svensk historia och dem som betonade adelns roll som bålverk mot kungamakten. Uppfattningen om unionstiden, Gustaf Vasa, Gustaf II Adolf, Karl XII, frihetstidens statsskick, Gustaf III och till och med den stackars Gustaf IV Adolf har varierat i hög grad, och det är inte svårt att finna hur olika historikers syn på sin samtids politiska problem vävts samman med och färgat deras ställningstaganden till frågor i det förgångna. Mer än en gång har djärva yngre forskare framfört och argumenterat för omvärderingar, som chockerat deras samtida. Men forskare och läroboksförfattare talade samma språk, ett språk som vuxit fram under lång tid, som kan te sig svalt och opersonligt men som just därför medgav en förnuftig diskussion.

Man kan jämföra detta vetenskapsmännens sätt att närma sig historien med de passionerade och ursinnigt individuella omdö-

mena i Vilhelm Mobergs svenska historia för folket. Naturligtvis är den senare mer levande. Och naturligtvis finns det inte en särskild moral för riksbyggmästare, som gör att de betänkliga inslag i Gustaf Vasas framfart, som Moberg ägnar så stor plats, skulle förtjäna större undseende än illdåd av danskar, politiker som misslyckats eller vanliga bovar. Men därmed är det inte sagt att det lämpligaste sättet att nyttja historien skulle vara att berusa sig med den, att till varje pris uppsöka just dem man själv kan identifiera sig med, att läsa den som en dagstidning. Historien representerar händelser och framställer människor som är oss förhållandevis avlägsna. Om vi inte kan eller vill lära oss den under alla förhållanden krävande konsten att analysera och beskriva mänskliga och samhällsrelaterade motiv och förlopp på ett realistiskt och lidelsefritt sätt, när det gäller dessa fjärran föremål, hur och var skall vi då tillägna oss en konst som är så nödvändig för medborgare i ett demokratiskt samhälle och en krympande värld? Närliggande, rykande aktuella, TV-serverade samtidshändelser kan uppenbarligen aldrig bjuda denna träning i objektivt förståelse; det är tvärtom för att kunna självständigt och kritiskt värja oss emot lidelser, lögn och propaganda som vi behöver öva vår förmåga på de fjärran döda. Den alltför självidentifierande och emotionella historieupplevelsen är i vissa hänseenden ett steg tillbaka och representerar en primitivare nivå och berövar historiens studium en del av dess värde som träning för politisk insikt och politisk samarbetsförmåga.

Det är nyttigt om smålandsböndernas syn

på gamle kung Gösta får komplettera bilden eller att göingeböndernas situation under snapphanefejden får korrigeras synen på Skånes inlemmande i det svenska riket. Men det vore ytterst oroande om dessa synsätt helt förträngde de analyser i stort, som dessa händelser också kan ge anledning till. Det finns en risk för att historien avintellektualiseras och överemotionaliseras. Det var för att karakterisera utvecklingen av den risken som jag beträffande den äldre, mer konventionella historieuppfattningen använde de förmodligen ytterst inoportuna epiteten "vuxen" och "bildad" för att beskriva dem som företrädde denna uppfattning.

Politikerna och historien

En andra punkt som ger anledning till oro är de anslagsbeviljande myndigheternas svaga intresse för historien liksom för humanistisk forskning och undervisning överhuvudtaget. I jämförelse med våra nordiska grannländer är den svenska historiska vetenskapen svårt undernärd i ekonomiskt och personellt hänseende. Trots larmrapporter från så ansedda instanser som Statens humanistiska forskningsråd finns det uppenbarligen inte någon vilja hos de styrande att ta verkliga krafttag. I denna bild finns självfallet avvikande inslag. Jag har nämnt intresset för lokalhistoria och för enskilda gruppers historia, som givit anledning till tämligen kostnadskrävande initiativ. Finner man de rätta honnörsorden – låt oss nämna "folkrörelse" – kan man forcera de offentliga kassakistorerna. I Uppsala, där man måste klara sig med två professurer för hela den svenska och utländska historieforskningen i övrigt, har

man på senare år tillskapat en professur i folkrörelsernas historia, ett ämne som omfattar en begränsad sektor av den svenska samhällsutvecklingen under 1800- och 1900-talen.

Det är svårt att befria sig från intrycket att våra politiska härskare är fixerade i en attityd av misstänksam illvilja mot det förflutna och studiet av det förflutna. Den enkla om också en smula förbryllande förklaringen skulle stämma ganska väl med det nästan hatiska bildstormeri, som de ådagalägger gentemot de kvarvarande uttrycken för tradition och kontinuitet i statslivet. Det är sålunda påtagligt, att det härskande partiet fäster stor vikt vid och lägger ned stor energi på att undanröja alla spår av konungens tidigare ställning även i en rad små och sakligt betydelselösa hänseenden. Jag lämnar därhän frågan om man har att göra med magasinerat hat mot den gamla överheten, med principrytteri eller kurtis med vänsterelementen, med en viss nervös ängslan för att bli påmind om den egna positionens färiska och prekära status eller med den diskreta framflyttning av positionerna mot nya djärva mål, som är så kännetecknande för socialistiskt agerande och socialistisk politisk hederlighet. Regimen tycks hur som helst lida av en viss mörkrädsla gentemot det förflutna liksom den gör mot det utländska. Båda har nackdelen att tillhandahålla jämförelseobjekt, som kan störa det likriktade och taktfasta traskandet mot det grå framtidsriket.

De historiska kunskaperna

Ytterligare en punkt: det passionerade intresset för gångna tiders liv, som får så välta-

liga uttryck hos Vilhelm Moberg och andra skildrare av lägre rang, är inte sällan så passionerat, att dess odlare förlorar respekten för den elementära ordning och reda utan vilken historien blir en grötig soppa, där allsköns okunniga tyckare kan röra om med sina slevar utan att bekymra sig om vare sig kronologi eller geografi. Det är ett led i historiens avintellektualisering. Det finns inte många i vår nedrustade skola eller ens vid våra universitet, som vågar stå fram och hävda att namn och årtal har ett egenvärde. Det har de kanske inte, men inte desto mindre är de oumbärliga. Om historien skall kunna på ett godtagbart sätt tjänstgöra som den karta över det förflutnas landskap, som vi behöver för att identifiera oss själva och finna våra rötter, behövs ett minimum av fixpunkter, namn och gränser. Annars duger inte kartan.

Ju ivrigare man tror sig böra debattera det förflutna i något slags modernt perspektiv, tex klasskampens, desto viktigare är det att debatten bygger på solida, korrekt inplacerade fakta. Eljest blir den värdelös. Det är emellertid påfallande hur bristfälliga kunskaper om elementära fakta som meddelas i historiestudierna. Till en del har man naturligtvis att göra med samma frasrika vulgärpedagogik, som firar sådana triumfer på språkstudiernas område och som redan länge visat avläsbara resultat vid universiteten. Men till en del kan måhända motviljan mot en fast kunskapsstruktur hänga samman med den folkliga motviljan mot den "officiella" historieskrivningens krig och kungar. Det är nu en gång så att regeringstider, bataljer och traktater har varit histori-

ens milstolpar; man behöver stolpar som syns för att mäta, och gräsrötter är inte helt tjänliga. För den som är mer intresserad av spannmålspriser, dagsverken och byordningar, kan dessa milstolpar te sig likgiltiga eller till och med onödiga. Resultatet har alltför ofta blivit att man mister den säkra ramen.

De påtagligt försämrade exakta kunskaperna är kanske en detaljfråga. Det är värre, om den demokratiska motviljan mot stolpar som sticker upp över gräsrötterna också får det resultatet att historien förlorar sina levande gestalter. Utan att ta ställning till den ganska meningslösa tvistefrågan om enskilda betydande individer eller anonyma folk rörelser lämnar de viktigaste bidragen till samhällsutvecklingen vågar man påstå, att strider och kungar varit ett av de säkraste medlen att dra åtminstone yngre läsare till historiska studier. Den funktion som historiens porträttgalleri har fyllt som gemensamt referenssystem för en nation, som utgångspunkt för psykologisk analys och beskrivning och som fyndgruva för litterär behandling – den funktionen kan den anonyma och kollektiva historien aldrig fylla. En historia, som uteslutande sysslar med ledargestalterna, riskerar att bli ett förljuget galaspektakel, men en historia, som alltför radikalt försummar förgrundsfigurerna, blir något lika uselt: inte blott förljugen utan dessutom avhumaniserad och helt enkelt långtråkig.

Historiens lärdomar

Min sista punkt. Det brukar sägas att historien aldrig uppprepar sig. Naturligtvis är detta

riktigt, bland annat av det skälet att de yttre betingelserna kring ett förlopp aldrig förblir desamma. Till skillnad från naturvetenskapsmännen kan historikerna aldrig räkna med återkommande konstanter; allt är variabler. Det finns inga historiska naturlagar. Men detta innebär ej att historien inte skulle vara lärorik. Det innebär inte heller att det skulle vara meningslöst att studera historiska förlopp för att hämta lärdom för framtida handlande. Denna nyttosynpunkt har spelat en viktig roll och bidragit till att ge historien dess hedersplats på det västeuropeiska studieschemat alltsedan antiken. En historia, som utnyttjas för att berusa sina läsare med brokiga bilder ur det förgångna eller för att hålla deras klassympatier eller animositeter vid liv och fixerar dem vid den egna gruppens eller den egna traktens öden, kan aldrig bli den läromästarinna som historien av ålder har ansetts vara. Ett sådant snävt perspektiv är ödeläggande både för förståelsen av många politiska förlopp och för insikten om vad många högre kulturyttringar och mödosamma erövringar har kostat och innebär.

En framstående historiker har talat om vår tids kronologiska egocentricitet och provinsialism, om vår oförmåga att sätta in den egna utvecklingen i ett perspektiv som möjliggör fortlöpande kritik. En kultur, som hemfaller åt sådana attityder, riskerar att gå miste om historiens lärdomar och att trots allt intresse för det levande förflutna bli "historielös".